

Půl století CHKO Jeseníky aneb jesenické proměny

Vít Slezák, Radek Štencel, Miroslav Havira

Chráněná krajinná oblast Hrubého Jeseníku. Ano, tak se měla původně dnešní CHKO Jeseníky jmenovat. Nakonec však byl název změněn. Změnil se nejenom název, ale mění se i jesenická příroda a krajina a také přístup člověka k ní. Také samotná ochrana přírody zastoupená správou CHKO prodělala několik změn, které však jen odrážely celospolečenské změny ve společnosti. Není bez zajímavos-

ti, že autorem koncepce vyhlášení CHKO Jeseníky a vlastně i autorem hranic je sochař a malíř Vilém Kocych. Tehdy byla ochrana přírody hodně o pociťovém vnímání. Ne že by lidé neznali přírodovědné a biologické hodnoty oblasti, ale např. z oboru zoologie stačila v důvodové zprávě k vyhlášení CHKO jedna věta: „V živočišných druzích nejvýznamnější skupinu tvoří bohatství lovné zvěře.“

Břidličná. Foto Petr Šaj

Hořec a zvonek vousatý. Foto Petr Šaj

Cílem vyhlášení CHKO Jeseníky nebyla ochrana konkrétních druhů nebo biotopů, ale prostě jen zachování krásných hor. Zakladatelé si mysleli, že budou jen chránit přírodu před ničením a vše zůstane při starém. Konstatovali například, že: „zemědělství nebude podobně jako lesnictví zřízením oblasti dotčeno.“ Postupem doby však ochranáři přišli na to, že nestačí přírodu chránit jen pociťově, ale že je potřeba opřít se o vědecká fakta a tvrdá data. Zjistili, že na probíhající změny je potřeba nějak reagovat a vlastně hledat způsoby jak udržet hory krásné. Vědecká data jasně hovoří o potřebě aktivního přístupu, a to nejen v zemědělství a lesnictví.

Proměny bezlesí aneb návrat od konzervace k aktivnímu managementu (Radek Štencel)

V subalpínském bezlesí Hrubého Jeseníku došlo za posledních 50 let od vyhlášení CHKO Jeseníky k celé řadě změn, ne vždy to byly změny pozitivní. Na vrcholu Pradědu vyrostl televizní vysílač a široká asfaltová silnice, bezlesí na vrcholu Dlouhých stráňí bylo zničeno výstavbou přečerpávací vodní elektrárny, ještě na počátku 70. let docházelo k výsadbám borovice kleče...

V prostoru nad horní hranicí lesa se v minulosti dlouhodobě aktivně hospodařilo, páslo se a sklízelo se seno. Díky tomu se zde rozšířily některé zajímavé typy vegetace, zejména šlo o různé typy trávníků, které hostily celou řadu vzácných a zvláště chráněných horských druhů rostlin a živočichů.

K vyhlášení CHKO došlo poměrně krátce po ukončení tradičního hospodaření, v době kdy se ještě

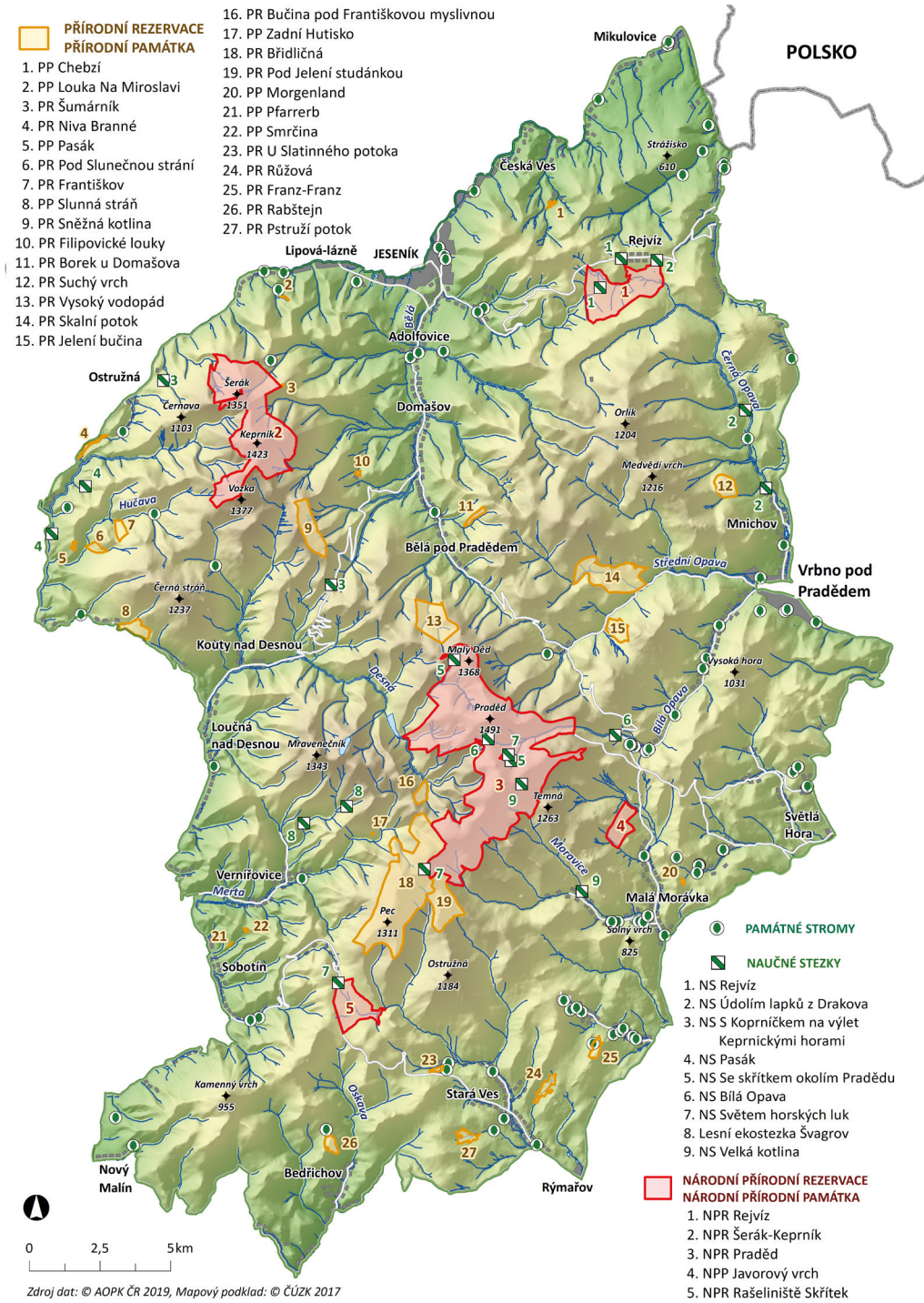
nezačaly výrazněji projevovat sukcesní změny. Prvotní přístup ochrany přírody tak byl striktně konzervační, tedy s cílem zachovat stávající stav a nijak dále do vývoje horských holí nezasahovat. Horské bezlesí tak postupně procházelo pomalými proměnami, z trávníků začaly nenápadně mizet některé dříve daleko hojnější druhy, postupně se víc a víc hromadila vrstva stařiny, která začala bránit klíčení a zdárnému odrůstání některých druhů. Velkou část druhově bohatých trávníků postupně vystřídaly fádňí porosty s několika málo

dominantními druhy trav, i ty pak začala postupně zarůstat expandující borůvka.

První pokusy o zbrzdění tohoto negativního trendu a návrat k aktivnímu managementu začaly na vybraných plochách na počátku 90. let minulého století. Nejprve šlo o pravidelné kosení několika drobných trvalých ploch, postupně se jejich množství zvyšovalo a vyhodnocení toho experimentu ukázalo, že je tímto způsobem možné nejen zastavit postupné ochuzování horských

Kamzíci ve Velké kotlině. Foto Petr Šaj

Mapa CHKO Jeseníky. Vypracoval Jan Vrba

trávníků, ale také podpořit slábnoucí populace řady vzácných druhů a znovu zvýšit druhovou pestrost území.

Důležitým bodem v dalším přístupu k horskému bezlesí bylo také srovnání map vegetace Petrových kamenů a Velké kotliny. To jednoznačně ukázalo výrazný nárůst plochy s borůvkou na úkor dřívějších trávníků, srovnání fytocenologických snímků zapsaných ve stejných typech

vegetace pak značný pokles jejich druhové pestrosti.

Všechny výše uvedené skutečnosti vedly k postupnému obnovení aktivního hospodaření na vybraných větších plochách s ještě zachovalými zbytky vegetace podmíněné v minulosti dlouhodobým působením člověka. Od konzervačního přístupu jsme se tak dostali zase zpátky k aktivnímu managementu, kdy se v oblasti Pradědu

v rámci projektu podpořeného z Operačního programu životní prostředí alespoň na cca 25 ha plochy znovu kosí horské louky, už osmým rokem probíhá pastva u horské chaty Švýcárna, znovu se pasou ovce u Ovčárny a smíšené stádo skotu a koní spásá úbočí Pradědu.

K výraznému posunu došlo také v případech v Jeseníkách nepůvodní borovice kleče. Od ochrany jejich výsadeb k prvním plánům na její odstranění z nejcennějších míst až k postupné realizaci těchto opatření od Šeráku po Malou kotlinu. V současnosti je připraven projekt na odstranění další části výsadeb na Vysoké holi, Velkém Máji a v Jelením dole. Realizován bude v příštím roce.

Proměny lesa – od konzervace k přírodním procesům (Miroslav Havira)

Jaká byla startovní pozice jednoho z nejlesnatějších chráněných území v ČR před 50-ti lety? Zachovaly se pouze fragmenty pralesů nebo spíš pralesovitých porostů, převládaly smrkové monokultury – již několikátá generace, panovalo o něco stabilnější klima než dnes, stavy zvěře byly mnohem vyšší, přípravné dřeviny prakticky nebyly tolerovány, „škůdci“ – hlavně ve formě kůrovců také ne; byla vyhlášena většina klíčových rezervací a moderní terminologií řečeno, jejich „management“ byl spíš konzervační – spočívající prakticky ve snaze udržet dochovaný stav. Změnilo se něco?

V každé době dělá člověk věci nejlépe, jak za daných okolností, při nejlepším vědomí a svědomí umí. Na rozhodování se podepisuje celá řada faktorů, aktuální poznatky, společenské poměry dané doby atd. Přesto (nebo proto) lze v některých aspektech zaznamenat posun.

Do začátku 90. let minulého století se v lesích Jeseníků hospodařilo převážně pasečně. Poté se začal mnohem více využívat podroostní způsob hospodaření. Začal být kladen důraz na maximální využití přirozené obnovy, ekonomicky i ekologicky mnohem výhodnější. Prosvětlením porostů docházelo ke vzniku spodní etáže a začal se tak mnohem více uplatňovat buk, jehož posun do nižších i vyšších poloh je pořád viditelný. Velká část rozsáhlých smrkových monokultur je tak dnes na velkých plochách podrostlá směsí buku a smrku.

Neopomenutelným faktorem, který se na lesích Jeseníků podepisuje, je zvěř. Spárkatá zvěř je ne-

Prameniště v Jeseníkách. Foto Petr Šaj

dílnou součástí lesního ekosystému, v pralesích dokonce určitým způsobem přispívá ke struktuře a druhové skladbě lesa. Nicméně za současného stavu lesů – při výrazně pozmeněném druhovém složení ve prospěch smrku a absenci přirozených predátorů (velkých šelem), je stav poněkud odlišný. Dochází k podstatně silnějšímu vlivu spárkaté zvěře na lesní ekosystémy, především v horských lesích, kdy lesy 5. až 7. lesního vegetačního stupně ještě pořád neposkytují dostatečnou úživnost kvůli nepřirozeně vysokému zastoupení smrku. I když se stavy zvěře oproti 70. a 80. letům minulého století výrazně snížily, pořád to není dostatečné. V horských smrčinách se jeřáb ptačí na sukcesních procesech prakticky neuplatňuje, staří jedinci postupně odumírají, nová generace sice vzniká, ale neodrůstá. Ve středních a nižších polohách jedle bělokorá nebo javory bez mechanické ochrany prakticky nemají šanci. Tímto nerovnovázným stavem dochází k vylučování některých dřevin z procesu obnovy lesa.

Další výrazným posunem je úroveň dnešního poznání. Vhodným příkladem jsou přirozené horské smrčiny. V počátcích ochrany panovaly různé názory na přirozenost horských smrčin, nicméně dnes máme o těchto porostech daleko více informací. Výsledky pylových analýz rašeliníšť ve vrcholové pradědské části Hrubého Jeseníku v posledních letech ukázaly, že horské lesy Jeseníků mají více antropogenní charakter, než se původně předpokládalo. Hlavním důvodem dnešního téměř 100 % zastoupení smrku je postupné mýcení původních lesů. Zejména selektivní výběr dřevin (těžba buku, javorů, jilmů, jedlí) spolu s chladným klimatickým výkyvem tzv. „malé doby

rasel_m_ded_1870. Foto Petr Šaj

ledové“ trvajícím přibližně od 14. do poloviny 19. století přispěly k přeměně původních smíšených porostů na dnešní „pseudoklimaxové“ porosty. Jako protipól toho stojí skutečnost, že i přes vliv člověka se zde zachovala celá řada znaků charakteristických pro skutečné pralesy, velké a staré stromy, pralesovité struktury, vysoký objem tlejícího dřeva. Díky dendrochronologii víme, že ani při rozsáhlých těžbách, které nejintenzivněji probíhaly v průběhu 18. a počátkem 19. století, nebylo vytěženo úplně všechno. V porostech se tak roztroušeně vyskytují stromy přesahující věk 250–300 let, několik jich přesahuje 400, zatím nejstarší zjištěný smrk má kolem 500 let. Tyto nejstarší stromy jsou bezesporu pozůstatkem předchozích generací smrků z původních pralesů, které byly vichřicemi, kůrovcovou gradací nebo těžebními aktivitami člověka ušetřeny a staly se tak z velké části zdrojem obnovy odlesněných ploch. Plochy zbaveny většiny stromů začaly postupně zase zarůstat, přičemž na přelomu 19. a 20. století to už byly vzrostlé lesy. Tedy i dnes 150–200 let staré stromy jsou s velkou pravděpodobností potomky nejstarších zjištěných jedinců. Zachovaly se zde proto biologicky cenné porosty nesoucí zároveň genetickou kontinuitu původních pralesů.

A co praktická ochrana? V počátcích převládaly snahy o konzervaci dochovaného stavu. Převládá názor, že škůdce musí z lesa ven. Snad ze strachu předejít zániku nesporně krásných starých lesů. Tehdejší management tak zákonitě spočíval v aktivním zasahování proti kůrovci spojený s včasným odvozem kůrovci napadeného dřeva. Dnes už díky nejnovějším výzkumům víme, že je to jde

i jinak. Lesní ekosystém horského lesa po disturbancech nezanikne. Naopak, působením přirozených disturbancech dojde ke vzniku nebo dalšímu rozvoji pralesních znaků, ze kterých zase profituje celá řada druhů. Ponechávání tlejícího dřeva, jehož význam je na samostatný článek, je dnes samozřejmostí a z těchto porostů se již neodváží, zůstává na místě k zetlení. Nicméně i dnes se v horských smrčinách proti kůrovci aktivně zasahuje, byť se jedná o tzv. šetrné metody asanace (např. odkornění kůrovci napadených stromů nastojato). Aktivními zásahy v horských smrčinách ale dochází k blokování přirozených disturbancech, což postupem času posunulo (a pořád posouvá) lesní ekosystém mimo jeho „přirozenou“ trajektorii. Stojí tak před námi přestárlé porosty dlouhodobě udržovány „při životě“, které už ale jsou na hranici své životnosti. Do současné situace vstupuje ještě jeden fenomén – klimatická změna. Klimatické výkyvy v kombinaci s vysokým stářím tohoto reliktního ekosystému jeho nezadržitelný rozpad jenom umocňují. Stojíme tak před dilematem, jak dál. Konzervační přístup není již dále udržitelný a řešením, jak zajistit jejich další vývoj, je ponechat působit přírodní procesy. Kůrovec v těchto porostech již není ochranou přírody vnímán jako škůdce, ale jako součást celého procesu změny.

Jesenická příroda se tedy mění a člověk na tyto změny musí reagovat. Přejme Jeseníkům takové hospodáře, ochranáře i návštěvníky, kteří k probíhající změně budou přistupovat s moudrostí a hlavně s pokorou.

Seznam literatury je připojen k webové verzi článku na www.casopis.ochranaprirody.cz